

**MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISHDA
AMALIYOTCHI PSIXOLOGNING STRATEGIK VAZIFALARI**

Rashidova Gulruksor Erkinovna

Samarqand viloyat Kattaqor’gon tuman

MMTBga qarashli 51-maktab amaliyotchi psixologi

Butayeva Shahnoza Juldoshevna

Samarqand viloyati Kattaqor’gon tuman MMTBga

qarashli 58-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablari bitiruvchilarini zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda kasb-hunarga yo‘naltirish, ularning shaxsiy va intellektual salohiyatiga mos keladigan kasbiy trayektoriyani aniqlashda maktab amaliyotchi psixologining strategik vazifalari va funksional majburiyatlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda kasb tanlash munosabatlarining ijtimoiy-psixologik determinantlari, bitiruvchilar shaxsiyatini diagnostika qilish metodologiyasi, ota-onalar va pedagogik jamoa bilan hamkorlik algoritmlari hamda bitiruvchilarning imtihonoldi stress holatlarini korreksiyalash usullari ilmiy va qonuniy manbalar asosida mukammal yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kasbga yo‘naltirish, amaliyotchi psixolog, kasbiy profil, diagnostika, kognitiv buzilish, kasbiy moyillik, soft skills, sotsializatsiya, taym-menejment, korreksiya.

XXI asrning o‘rtalariga kelib, global mehnat bozori raqamlashtirish, sun’iy intellekt texnologiyalarining kirib kelishi va an’anaviy ishlab chiqarish modellarining transformatsiyasi natijasida tubdan o‘zgardi. Bunday dinamik ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda umumta’lim maktablari bitiruvchilarining to‘g‘ri kasb tanlashini ta’minlash nafaqat individual shaxs baxti, balki mamlakatning inson kapitali salohiyatini va iqtisodiy barqarorligini belgilovchi strategik omilga aylandi. O‘smirlik davrining oxiri va ilk yoshlik davrining boshlanishida (16–18 yosh) turgan maktab bitiruvchilari o‘z hayotidagi eng muhim va keyingi ijtimoiy statusini belgilab beruvchi qaror — kasb tanlash muammosiga duch keladilar.

O‘zbekiston Respublikasida bitiruvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish tizimi qat’iy normativ-huquqiy bazaga ega. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 24-maydagi "Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tizimidagi umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida psixologik xizmat ko‘rsatish faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Idoralararo qarorlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining zamonaviy kasb-hunarlarini rivojlantirishga oid bir qator farmonlarida

maktab amaliyotchi psixologining zimmasiga bitiruvchilarni professional professionalizatsiyaga tayyorlash bo'yicha yuksak mas'uliyat yuklangan. Mazkur qonun hujjatlarida maktablarda psixologik xizmatning eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida har bir bitiruvchining intellektual salohiyati, qobiliyati va qiziqishlarini chuqur tahlil qilgan holda, ularni mehnat bozorida real talab mavjud bo'lgan kasb-hunarlariga maqsadli yo'naltirish belgilangan. Biroq, empirik sotsiologik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat bitiruvchilar kasb tanlashda tizimli xatoliklarga, tasodifiy omillarga, ota-onalarning subyektiv bosimiga yoki kasblarning tashqi nufuzi (prestij) illyuziyasiga tayanadilar. Bu holat kelajakda oliy yoki o'rta-maxsus ta'limni bitirgan, ammo o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlay olmaydigan, kasbiy dezadaptatsiyaga uchragan qatlarni yuzaga keltiradi. Shu sababli, maktab amaliyotchi psixologining bitiruvchilar bilan olib boradigan tizimli, ilmiy asoslangan va amaliy faoliyati ushbu muammolarni bartaraf etishning bosh mexanizmi hisoblanadi.

Kasbga yo'naltirish — bu shunchaki o'quvchilarga ma'lum bir mutaxassisliklar ro'yxatini tavsiya etish yoki ularni muayyan oliygohlarga imtihon topshirishga undash degani emas. Bu o'smir shaxsining ichki psixofiziologik resurslari bilan tashqi sotsial-iqtisodiy muhit talablari o'rtasidagi dinamik muvozanatni topishga qaratilgan murakkab psixopedagogik jarayondir.

Ilmiy adabiyotlarda kasb tanlash munosabatlarining eng mukammal konseptual asosi sifatida **"Xohlayman – Qila olaman – Kerak"** (X-Q-K) uchlik modeli qabul qilingan. Maktab amaliyotchi psixologining fundamental strategik vazifasi aynan mana shu uchta omilning kesishish nuqtasini, ya'ni har bir bitiruvchining "Oltin kasbiy trayektoriya" sini aniqlashdan iboratdir.

[Kasbiy Trayektoriya Modeli]		
▼	▼	▼
[XOHLAYMAN]	[QILA OLAMAN]	[KERAK]
(Qiziqishlar, Motivatsiya)	(Qobiliyatlar, Temperament)	(Mehnat bozori talablari)

- "Xohlayman" komponenti:** O'smirning ichki motivatsiyasi, qiziqishlari, orzu-istaklari va kasbiy intilishlarini ifodalaydi. Agarda kasb faqatgina shu komponent asosida tanlansa, u romantik, ammo real hayotdan yiroq xarakterga ega bo'ladi.
- "Qila olaman" komponenti:** O'smirning jismoniy va ruhiy imkoniyatlari, intellektual salohiyati, asab tizimining xususiyatlari (temperamenti), sog'lig'i holati va kognitiv ko'nikmalarini qamrab oladi.

3. **"Kerak" komponenti:** Tashqi makromuhit, ya'ni milliy va global mehnat bozorining real iqtisodiy talablari, vakant ish o'rinlari, hududiy iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini aks ettiradi.

Maktab amaliyotchi psixologi ushbu uchta sohani bir-biriga bog'lovchi fasilitator (ko'makchi) hisoblanadi. Psixolog bitiruvchining shaxsiy ehtiyojlarini jamiyat ehtiyojlari bilan professional tarzda sintez qilishi, o'smirda o'z imkoniyatlarini real baholash (adekvat o'z-o'ziga baho) ko'nikmasini shakllantirishi shart. Maktab amaliyotchi psixologining faoliyati qat'iy ilmiy-empirik diagnostikadan boshlanadi. Taxminlar yoki yuzaki suhbatlar asosida bitiruvchiga kasbiy tavsiyalar berish mutlaqo konseptual xatodir. O'quv yili boshida (sentabr-oktabr oylarida) psixolog har bir bitiruvchining kasbiy profili va psixodiagnostik xaritasini shakllantirish uchun kompleks instrumentariyni ishga soladi. O'quvchining qiziqishlar sohasini aniqlashda E. Klimovning "Kasbiy moyilliklar differensial-diagnostik so'rovnomasi" (DDO) fundamental metodika hisoblanadi. Ushbu metodika bitiruvchini beshta asosiy sotsial-kasbiy obyektidan qaysi biriga moyilligi yuqori ekanligini matematik aniqlikda ko'rsatib beradi:

- **Odam – Odam tizimi:** Pedagogika, tibbiyot, xizmat ko'rsatish, huquqshunoslik, menejment kabi bevosita insonlararo faol kommunikatsiyani talab qiluvchi sohalar.
- **Odam – Texnika tizimi:** Muhandislik, IT-apparat ta'minoti, transport, qurilish va texnik tizimlar bilan ishlash.
- **Odam – Tabiat tizimi:** Biologiya, agro-texnologiyalar, ekologiya, veterinariya va zoologiya yo'nalishlari.
- **Odam – Belgilar tizimi:** Dasturlash, iqtisodiyot, buxgalteriya hisobi, tilshunoslik, topografiya, ya'ni matnlar, raqamlar va formulalar bilan ishlash.
- **Odam – Badiiy obraz tizimi:** San'at, dizayn, arxitektura, aktyorlik, adabiyot kabi ijodiy tafakkur ustuvor bo'lgan sohalar.

Shuning bilan birga, Jon Hollandning "Kasbiy shaxs tiplari" metodikasi orqali bitiruvchining shaxsiy xarakteri (realistik, intellektual, sotsial, konvensional, tadbirkorlik yoki artistik tip) qaysi kasbiy muhitga mos kelishi o'rganiladi. Faqatgina qiziqishning o'zi yetarli emas; bitiruvchining kognitiv jarayonlari ham tanlangan kasb talablariga muvofiq kelishi kerak. Amaliyotchi psixolog o'smirning diqqat barqarorligi (Burdon testi), mantiqiy-fazoiiy tafakkuri (Ayzenk yoki Raven matrisalari) va xotira hajmini testdan o'tkazadi. Eng muhimi, asab tizimining tipologik xususiyatlari (temperament) tahlil qilinadi. Masalan, asab tizimi o'ta sust, monoton (bir xil) ishlarga moyil bo'lgan flegmatik tipli o'smirni yuqori stress va tezkor qaror qabul qilishni talab etuvchi sotsial sohalarga (jurnalistika, tez tibbiy yordam shifokori) yo'naltirish, yoki aksincha, o'ta harakatchan va impulsiv xolerikni uzoq vaqt bir joyda o'tirib ishlaydigan

buxgalteriya yo‘nalishiga yo‘llash kelajakda nevroitik kasbiy inqirozlarni keltirib chiqaradi. Psixolog ushbu nomuvofiqliklarni diagnostika bosqichidayoq bartaraf etadi.

Diagnostika natijalari umumlashtirilgandan so‘ng, maktab psixologi bitiruvchilar bilan individual konsultativ suhbatlar bosqichiga o‘tadi. Individual konsultatsiya — bu psixologning o‘quvchiga yo‘l ko‘rsatadigan eng nozik va mas‘uliyatli faoliyatidir. O‘smirlar tafakkurida kasblar to‘g‘risida ko‘plab "**Kognitiv buzilishlar**" (**stereotiplar va miflar**) mavjud bo‘ladi. Ko‘p hollarda o‘smirlar kasbning faqat tashqi atributlariga, ijtimoiy jozibasiga yoki moliyaviy muvaffaqiyatiga uchadilar, lekin uning ortidagi og‘ir kundalik mehnatni, psixologik qiyinchiliklarni tasavvur qila olmaydilar.

Psixolog bitiruvchining kognitiv rejasiga "B rejasini" va "C rejasini"ni kiritadi. Agar o‘quvchi maqsad qilgan oliygohiga kira olmasa, uning shaxsiy inqirozga tushmasligi uchun muqobil professional kasb-hunar yo‘nalishlari belgilab qo‘yiladi. Bitiruvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda faqat sinf xonasi ichidagi testlar bilan cheklanish kutilgan natijani bermaydi. Maktab amaliyotchi psixologi kasbiy ma‘rifatni (profprosvet) tashkil etishda zamonaviy va interaktiv metodologiyadan foydalanishi shart.

Psixolog o‘quv yili davomida quyidagi tadbirlar zanjirini muvofiqlashtiradi:

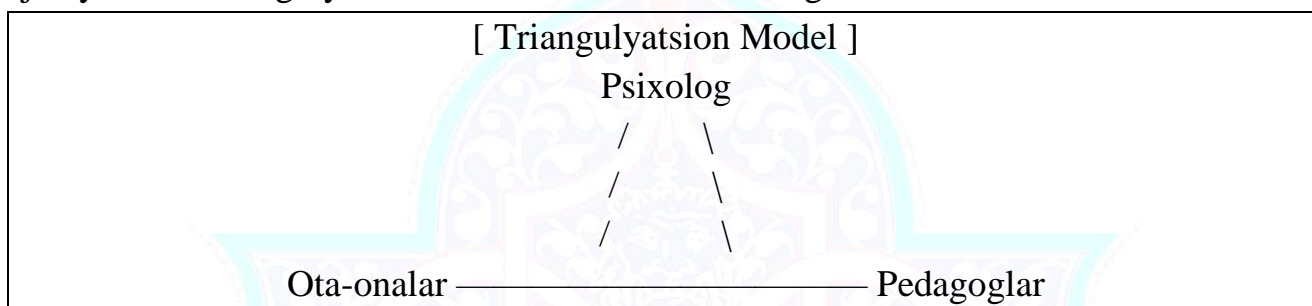
- ✓ **Kasbiy ekskursiyalar va Professionalsinovlar (Profproba):** O‘quvchilarni real ishlab chiqarish korxonalarini, IT-parklar, tibbiyot muassasalari va zavodlarga olib borish. O‘smir kasbiy muhitning hidini, tovushini va energiyasini o‘z tanasida his qilishi lozim.
- ✓ **"Muvaffaqiyat tarixi" uchrashuvlari:** Mehnat bozorida yuqori natijalarga erishgan turli soha mutaxassislari, tadbirkorlar va maktabning muvaffaqiyatli bitiruvchilari bilan motivatsion Master-klasslar tashkil etish.

Zamonaviy mehnat bozorida qattiq bilimlar (Hard skills) bilan bir qatorda, moslashuvchan "Soft skills" ko‘nikmalari muvaffaqiyatning 80% foizini ta‘minlamoqda. Amaliyotchi psixolog bitiruvchilarda ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish uchun maxsus psixologik treninglar blokini o‘tkazadi. Treninglar quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- ⊕ **Kommunikativlik:** Jamoada ishlash, muzokaralar olib borish va o‘z fikrini aniq bayon etish.
- ⊕ **Kreativlik va Tanqidiy fikrlash:** Muammoli vaziyatlarda nostandart echimlarni topish, axborotlar oqimidan feyklarni ajratib olish.
- ⊕ **Taym-menejment (Vaqtning boshqarish):** Kun tartibini to‘g‘ri tuzish, uzoq va qisqa muddatli maqsadlarni rejalashtirish (Eyzenxauer matrisasi asosida topshiriqlarni muhimlik darajasiga ajratish).

Kasbga yo‘naltirish jarayonining eng og‘irli nuqtalaridan biri — bu ko‘pincha oila va maktab, yoki ota-ona va bola o‘rtasidagi tushunmovchiliklardir. Ota-onalar

ko‘pincha farzandining xohishi, qobiliyati va real imkoniyatlarini hisobga olmay, o‘zlarining vaqtida erisha olmagan armonlarini yoki eski sotsial stereotiplarini bolaga majburlab singdirishga harakat qiladilar. Maktab amaliyotchi psixologi ushbu jarayonda "Triangulyatsion hamkorlik modeli"ni ishga solishi lozim:

Psixolog ota-onalar uchun maxsus "Kasbiy tarbiya akademiyasi" seminarlarini tashkil etadi. Mazkur uchrashuvlarda ota-onalarga farzandlarini boshqa bolalarga qiyoslamaslik, ularga psixologik tanlov erkinligini berish, lekin shu bilan birga ularni qo‘llab-quvvatlash qonuniyatlari tushuntiriladi. Agarda ota-ona va bola o‘rtasida kasb tanlash bo‘yicha qattiq nizo (konflikt) yuzaga kelsa, psixolog mediator sifatida diagnostika natijalarini (neytral ilmiy dalillarni) ota-onaga ko‘rsatish orqali oilaviy kelishuvni ta‘minlaydi. Pedagogik jamoa (sinf rahbarlari, fan o‘qituvchilari) bilan ishlashda esa psixolog o‘quvchining qaysi fanlarga nisbatan yashirin qobiliyati (masalan, matematik tafakkuri yoki ijodiy tasavvuri) borligini aniqlab, o‘qituvchilarga dars davomida shu bolaga individual yo‘naltirilgan topshiriqlar berishni tavsiya etadi. O‘quv yilining yakuniy bosqichida (aprel-iyun oylarida) bitiruvchilar o‘rtasida davlat imtihonlari va oliygohlarga kirish sinovlari yaqinlashishi munosabati bilan **"Eksperimental hayajon va imtihon stressi"** sindromi keskin faollashadi. Yuqori xavotirlanish darajasi bitiruvchilarning intellektual ko‘rsatkichlarini falajlab qo‘yadi; bola hamma narsani bilsa-da, kuchli qo‘rquv oqibatida imtihonda past natija ko‘rsatishi mumkin. Maktab amaliyotchi psixologining dars yili yakunidagi asosiy vazifasi bitiruvchilarni psixologik safbarbarlik holatiga keltirishdir. Buning uchun quyidagi psixotexnikalar majmuasi qo‘llaniladi:

Psixologik Texnikalar	Korreksion Mohiyati va Amaliy Qo‘llanilishi
1. Autogen trening va Vizualizatsiya	O‘quvchilarga imtihon xonasiga kirish, savollarni xotirjam yechish va muvaffaqiyat qozonish sahnalarini vizualizatsiya qilish o‘rgatiladi. Bu miyadagi qo‘rquv o‘choqlarini so‘ndiradi.
2. Mobilizatsion nafas mashqlari	"Kvadrat nafas olish" (4 soniya nafas olish, 4 soniya ushlab turish, 4 soniya chiqarish, 4 soniya ushlab turish) texnikasi orqali o‘smir stress vaziyatida o‘z vegetativ asab tizimini tezkor jilovlashni o‘rganadi.

3. Progressiv mushak relaksatsiyasi	E. Yakobson metodikasi bo'yicha tana mushaklarini qattiq siqish va bo'shashtirish mashqlari orqali ruhiy zo'riqlashlarni jismoniy darajada bartaraf etish.
--	--

Psixolog bitiruvchilarga imtihon bu hayot-mamot masalasi emas, balki shunchaki hayotiy bosqichlardan biri ekanligi to'g'risidagi eksistensial kognitiv ustanovkani singdiradi.

XULOSA. Maktab bitiruvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish tizimi shunchaki mavsumiy aksiya emas, balki chuqur ilmiy, pedagogik va psixologik asoslarga ega bo'lgan strategik faoliyatdir. Ushbu jarayonda amaliyotchi psixolog o'quvchi shaxsining ichki imkoniyatlarini ochib beruvchi va uni jamiyatning real talablariga professional tarzda integratsiya qiluvchi asosiy muvofiqlashtiruvchi kuch hisoblanadi. Maktablarda kasbga yo'naltirish faoliyatining samaradorligini yanada yuksaltirish maqsadida quyidagi strategik tavsiyalar ilgari suriladi:

1. **Diagnostika Jarayonlarini Raqamlashtirish:** Maktab psixologlari faoliyatida qog'ozbozlik yuklamalarini kamaytirish va natijalarning aniqligini oshirish uchun bitiruvchilarning psixodiagnostik profillarini maxsus onlayn platformalar orqali avtomatlashtirilgan tizimga o'tkazish.
2. **Kasbiy Amaliyot Formatini Kengaytirish:** Umumta'lim maktablari va mahalliy ishlab chiqarish korxonalari, texnoparklar hamda oliy ta'lim muassasalari o'rtasida qat'iy dual-integratsiyani yo'lga qo'yish, ya'ni o'quvchilarga faqat ko'rish emas, balki haftada bir marta real ish joylarida yordamchi sifatida qatnashish imkonini yaratish.
3. **Psixologlarning Karyera Maslahatchisi Sifatida Malakasini Oshirish:** Amaliyotchi psixologlarning mehnat bozori tendensiyalari, zamonaviy kasblar arxitekturasi va karyera menejmenti bo'yicha bilimlarini tizimli ravishda oshirib borish maqsadida maxsus malaka oshirish modullarini joriy etish.

Ushbu tizimli vazifalarning hayotga tatbiq etilishi bitiruvchilarning o'z kelajaklariga ongli va mas'uliyatli yondashishini ta'minlaydi va jamiyatda o'z kasbining haqiqiy ustasi bo'lgan, ruhan sog'lom hamda ijtimoiy adaptatsiyalashgan shaxslar qatlamini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.** (2020). — Toshkent: Adolat nashriyoti.
2. **Klimov, E. A.** (2014). *Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya.* Moskva: Akademiya. — 304 s.
3. **Holland, John L.** (1997). *Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments.* Psychological Assessment Resources. — 293 p.

4. **Davletshin, M. G.** (2002). *Kasb psixologiyasi va talabalar shaxsini shakllantirish muammolari*. Toshkent: O‘qituvchi. — 186 b.
5. **Karimova, V. M.** (2021). *O‘smirlarni kasb-hunarga yo‘naltirishda maktab psixologining diagnostik va konsultativ faoliyati*. Toshkent: Universitet. — 215 b.
6. **Nishonova, Z. T.** (2019). *Mustaqil fikrlash psixologiyasi va soft-skills ko‘nikmalarini shakllantirish metodologiyasi*. Toshkent: Sharq. — 240 b.
7. **Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (JSST).** (2025). *O‘smirlarda imtihonoldi stressi va ruhiy salomatlikni muhofaza qilish bo‘yicha amaliy qo‘llanma*. Jenev.

